

Eric Blanc: Rosa Luxemburg och det revolutionära partiet

[Från den australiensiska socialistiska webbplatsen [Links](#), 10 mars 2018. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Denna artikel gör en förnyad genomgång av Rosa Luxemburgs sätt att närma sig frågan om partiet genom att analysera de förbisedda erfarenheterna av hennes politiska ingripande och organisation i Polen. Jag ifrågasätter myten att Rosa Luxemburg förespråkade ett ”hela klassens parti”, ”spontanism” eller en konsekvent partidemokrati. Hennes parti – Kungadömet Polen och Litauens socialdemokratiska parti (SDKPiL) – visar sig ha ett perspektiv och en praktik utan några genomgående strategiska skillnader mellan Luxemburg och Lenin angående det revolutionära partiets roll. I praktiken var den mest betydelsefulla skillnaden mellan deras partier att bolsjevikerna var effektivare än SDKPiL under arbetarnas masskamp under och efter 1905 års revolution.

Partiet och spontaniteten

En av Luxemburgs och hennes partis viktigaste politiska styrkor var utan tvekan deras betoning av arbetarklassens aktioner. Det var till stor del SDKPiL:s outtröttliga agitation bland arbetarna som gjorde att det erövrade en folklig bas under 1905-1906. Dessutom gav Luxemburgs berömda broschyr om masstrejken ett klart alternativ till den europeiska socialdemokratins förhärskande prioritering av organisering och skolning före handling. Luxemburg hävdade att revolutionen 1905 pekade på vägen framåt för arbetarrörelsen i hela Europa och världen och ställde upp tre sammanhängande teser:

1. Arbetarklassens majoritet skulle storma ut på den politiska scenen innan den var helt organiserad och skolad av socialdemokratien (det vill säga ”spontan”).
2. De flesta arbetare skulle inte komma fram till revolutionära slutsatser via partiets publikationer eller tal utan genom sina erfarenheter under dessa tumultartade politiska omvälvningar.

3. Det främsta sättet för marxistiska partier att på ett effektivt sätt kämpa för arbetarmakt var således att gynna massaktioner och – under själva kampen – ge dem ledning och organisation.

Ett oräkneligt antal författare har på ett problematiskt sätt ställt denna strategi mot Lenins påstådda elitism och hans toppstyrda förtruppparti. Bruno Naarden hävdar således att Luxemburg talade för en ”spontanitetsteori”, vars ”kännetecken” var ett ”förhållande av massornas spontanitet”. Denna ståndpunkt, påstår författaren, ”visade hur långt hon stod från [bolsjevikerna]” och hur ”hennes uppfattning närmade sig anarkisternas och syndikalisternas”.¹

Denna falska konflikt har ifrågasatts av olika akademiker och aktivister, som konstaterar att Lenin delade entusiasmen för ”spontana” massaktioner och att Luxemburg var övertygad om att det revolutionära marxistiska partiet var ett oumbärligt medel för att leda de upproriska massorna till erövringen av makten.² Den inriktning på massaktioner som bolsjevikerna tillämpade 1917 var i själva verket en fortsättning på de perspektiv som Luxemburg uttryckte 1906.

Partibygget i det tsaristiska Ryssland

Men till och med författare som konstaterar Lenins och Luxemburgs likheter hävdar i allmänhet att det före 1917 fanns grundläggande skillnader i deras syn på det revolutionära partiets natur och roll. Enligt denna analys vidhöll Luxemburg, till skillnad från Lenin, Andra internationalens åsikt att partiet skulle omfatta hela klassen (inte bara dess förtrupp) och att revolutionärer inte skulle organisera sig åtskilt från de reformistiska socialisterna. Enligt Chris Harmans inflytelserika redogörelse förespråkade Luxemburg en modell av ”hela klassens parti”: ”Alla strömningar inom klassen måste representeras i det. Alla splittringar av det skulle uppfattas som en splittring av klassen. Även om centraliseringen erkändes som nödvändig så fruktade man den som en centralisering över och mot klassens spontana aktivitet.”³ I motsats till Lenin och hans självständiga bolsjevikparti, påstås det, vägrade Luxemburg bryta organisatoriskt med reformisterna, och hoppades förgäves att det nära förestående revolutionära upproret skulle övervinna opportunisten i partiet och dess ledning.⁴

Även om det är berättigat att kritisera Luxemburg (och andra radikaler i SPD) för att de underlät att organisera SPD:s vänster som en avgränsad strömning före 1914, så följer det därmed inte att detta

1 Naarden, Bruno, *Socialist Europe and Revolutionary Russia: Perception and Prejudice, 1848–1923*, Cambridge: Cambridge University Press 1992, s 144. Även Jack Conrad skriver att Luxemburg ”vidhöll en spontanitetsteori ... Luxemburg hade en benägenhet att bagatellisera organisationen och överbetona spontaniteten, och var före 1914 ovillig att upprätta en verklig, disciplinerad vänsterfraktion inom SDP. Till skillnad från Lenin och bolsjevikerna, förstås.” (Conrad, Jack, *Party and Programme*, London: Storbritanniens kommunistparti 2006, s 22.)

2 Se till exempel Harman, Chris, ”Party and Class”, *International Socialism*, 1968–1969, s 26.

3 *Ibid*, s 30.

4 Det hävdar Gluckstein, Donny, ”Classical Marxism and the Question of Reformism”, *International Socialism*, 2014, och Rose, John, ”Luxemburg, Müller and the Berlin Workers’ and Soldiers’ Councils”, *International Socialism*, 2015.

misstag återspeglade en strategisk motsättning med Lenin angående partibygget. Den grundläggande bristen i denna tolkning är att den inte kan förklara den ”leninistiska” karaktären på Luxemburgs organisation i Polen. SDKPiL hade faktiskt alla de kännetecken som i allmänhet sägs vara bolsjevismens bestämda särdrag: organisatoriskt åtskild från reformisterna, politisk sammanhållning och/eller hård centralisering.

Det faktum att både Luxemburgs och Lenins partier i det tsaristiska Ryssland såg helt annorlunda ut än det tyska SPD berodde inte på någon brytning med den ”ortodoxa” marxismen. Ingen i Ryssland krävde ett ”parti av ny typ”, av den enkla anledningen att den socialdemokratiska ”ortodoxin” redan förkunnade att partiet skulle organisera klassens mest utvecklade skikt på basis av ett marxistiskt program.⁵ Den tyska socialdemokratin förfall till reformism berodde till stor del på att det under SPD:s första decennier av fredlig utveckling hade uppstått ett skikt konservativa partifunktionärer. Det är viktigt att komma ihåg denna insikt, eftersom Kautskys teorier inte sällan får skulden för partiets reformism. Men långt från att vara anhängare till Kautsky, var de flesta ledarna i SPD byråkratiska ”praktiker” som var ointresserade av socialistisk teori.⁶ För att se hur ett parti som leddes av ”ortodoxa” socialdemokrater såg ut i praktiken ska man undersöka det tsaristiska kejsardömet, inte Tyskland.

De uppenbara skillnader som fanns mellan de socialistiska partierna i det tsaristiska Ryssland och deras motsvarigheter i Europa, var i grund och botten ett resultat av den ryska absolutismen.⁷ Marxister var eniga om att förhållandena under tsarismen uteslöt alla försök att anta det tyska SPD:s organisatoriska struktur – eller speciella politiska fokus. Och ingen gång under åren innan kriget hävdade varken Lenin eller Luxemburg att deras sorts partiorganisation i det tsaristiska kejsardömet skulle kopieras av revolutionärer i Tyskland eller resten av Europa.

Bristen på politisk frihet underlättade dessutom helt andra styrkeförhållanden mellan reformister och revolutionärer inom den socialistiska rörelsen i det ryska tsardömet. Den feodalt absolutistiska staten och frånvaron av politisk frihet i Ryssland gjorde att det inte växte fram starka reformistiska strömningar eller uppstod byråkratiserade apparater inom arbetarrörelsen. Den besvärliga fråga – som ställdes i Tyskland och i hela Västeuropa – om hur en revolutionärt marxistisk minoritet faktiskt skulle kunna besegra ett socialistiskt masspartis byråkratiserade ledning, ställdes helt enkelt inte under tsarismen. Även inom Luxemburgs och Lenins gemensamma ”ortodoxa” ramar var det givetvis oundvikligt med alla möjliga sorters konkreta motsättningar om det bästa sättet att agera politiskt under de speciella förhållandena i det tsaristiska Ryssland. Men en analys av Luxemburgs partis teori och praktik i Polen visar att hennes välbekanta debatter med Lenin inte återspeglar några oföränderliga meningsskillnader.

På grundval av sin inflytelserika polemik mot Lenin 1904, framhålls ofta Luxemburg som en

5 Lih, Lars T, *Lenin Rediscovered: 'What Is to Be Done?' In Context*, Leiden: Brill 2006.

6 1909 hävdade Kautsky således att det tyska parti- och fackföreningsledarna ”har blivit så uppslukade av den enorma apparatens administrativa behov att de har förlorat allt sinne för helheten, allt intresse för något som ligger utanför deras egna expeditioner”. (Citerat i Day och Gaido, *Witnesses to Permanent Revolution: The Documentary Record*, Leiden: Brill 2009, s 52).

7 Det enda undantaget bevisar regeln: I Finland, den enda del av det tsaristiska kejsardömet med omfattande politiska friheter och ett lagligt socialistiskt parti, hade det finska socialdemokratiska partiet samma organisatoriska form och legalistiskt parlamentariska inriktning som det tyska SPD.

konsekvent förespråkare av partidemokrati gentemot de påstått ”auktoritära” bolsjevikerna. Men i praktiken var SDKPiL definitivt ett av de minst demokratiska socialistiska partierna i hela tsardömet. Nettl anmärker att Luxemburgs ”egna uppfattningar i det polska partiet knappast stödde sådana krav på mer ’demokrati’. Istället för att kontrollera lokalorganisationerna ignorerade hon dem helt enkelt helt och hållet. Å andra sidan försökte Leo Jogiches senare införa ett lika hårt kontrollsystem som Lenins, även om han inte valde att utveckla någon centraliseringsfilosofi.”⁸

I synnerhet efter 1905 uppstod flera interna oppositioner i SDKPiL som utmanade partiets politiska linje och interna funktionssätt, bara för att förtalas, isoleras och/eller uteslutas med hjälp av organisatoriska manövrar från ledningen. En särskilt gräslig metod som Luxemburg och hennes ledning använde var att upprepade gånger avslöja de riktiga namnen på fraktionsmotståndare som verkade under pseudonym, och därmed utsatte dem för statens förtryck.⁹ ”Den systematiska användningen av förtal och intriger hade blivit en metod för att behålla makten i SDKPiL”, konstaterar den schweiziske historikern Jean-François Fayet.¹⁰

Massupproret och de relativt friare förhållanden som revolutionen 1905 ledde till, fick de flesta socialistiska partierna i det tsaristiska kejsardömet – inklusive bolsjevikerna – att ta betydande steg mot intern demokrati.¹¹ Men SDKPiL gick i rakt motsatt riktning. 1906 avvisade partiet alla motioner från ledare bland partiets basmedlemmar om att gå med på ett demokratiskt funktionssätt, och stärkte istället de centraliserande tendenserna genom att anta en ny partistruktur som gav en exempellös makt till femmannedningen i exil.¹² SDKPiL styrdes på ett alltmer diktatoriskt sätt av Leo Jogiches och Feliks Dzierżyński – en dynamik som skulle varit otänkbar utan Luxemburgs konsekventa hjälp och ideologiska stöd.¹³

Och även om det förvisso går att hitta stycken i Luxemburgs tyska skrifter som tonar ner skillnaden mellan partiet och klassen, eller argumenterar mot organisatorisk splittring från reformisterna, så återspeglades inte dessa tvetydigheter i SDKPiL:s praktik, och inte heller var de normen i hennes polska skrifter. Fundera till exempel över Luxemburgs rättfärdigande av SDKPiL:s oförsonlighet mot sin främsta politiska rival, det Polska socialistpartiet (PPS):

Faktum är att förekomsten av ett strikt proletärt parti – som grundar sina principer på en teoretisk förståelse av sina aktiviteter, som inte kompromissar om taktik, som är orubbligt i tillämpningen och försvaret av alla sina uppfattningar, som inte är tillgängligt för någon sorts halvhjärtad socialism – har effekter och en inverkan långt utöver sin egen organisation. Det påverkar hela tiden socialismens övriga fraktioner och schatteringar, och hela arbetarrörelsen. Så många anklagelser som slungades mot de ”oförsonliga” guesdisterna i Frankrike för att de under decennierna förkastade enhet med alla andra socialistiska grupper! Historien visade att de hade rätt – det visade sig att ett socialistiskt partis styrka inte består av att på ett ytligt sätt lappa

8 Nettl, J P, *Rosa Luxemburg*, London: Oxford University Press 1966, s 288.

9 Denna metod användes till exempel mot Kelles-Krauz 1904 (Snyder, Timothy, *Nationalism, Marxism, and Modern Central Europe: A Biography of Kazimierz Kelles-Krauz, 1872–1905*, Cambridge, MA.: Ukrainian Research Institute of Harvard University 1997, s 184–5) och mot Radek 1912 (Nettl 1966, s 586–587).

10 Fayet, Jean-François, *Karl Radek (1885–1939): Biographie Politique*, Bern: Peter Lang 2004, s 144.

11 På samma sätt lämnade bolsjevikerna sin tidigare betoning av en hård centralisering av partiet – från åtminstone 1905 fram till det ryska inbördeskriget var den bolsjevikiska tendensens organisatoriska praktik avsevärt lösligare än den strikta centralisering som *Iskra* tänkte sig 1900-1903

12 Blobaum, Robert, *Feliks Dzierżyński and the SDKPiL: A Study of the Origins of Polish Communism*, East European Monographs, № 154, Boulder, CO./New York: Columbia University Press 1984, s 34–5.

13 Fayet 2004, Blobaum 1984, och Nettl 1966, *m fl.*

ihop en massa medlemmar, och inte heller av ymniga kassakistor eller ett överflöd av värdelösa flygblad, utan av bestämda och tydliga uppfattningar, enighet och intellektuell harmoni inom dess led, samstämmighet mellan ord och handling.¹⁴

Så även om Luxemburg förespråkade organisatorisk enhet mellan mensjevikerna och bolsjevikerna, så avvisade hon på samma gång all organisatorisk sammanslagning av SDKPiL och PPS-vänster (det namn som PPS tog efter att ha uteslutit sin nationalistiskt separatistiska minoritet 1906), trots det faktum att PPS-vänster genomgående stod till vänster om mensjevikerna. Medan Luxemburgs parti vidmakthöll en separat organisatorisk struktur under hela perioden före 1917, så var bolsjevikerna faktiskt mycket mindre konsekventa. Det var mensjevikerna, inte bolsjevikerna, som hade tagit initiativ till splittringen av RSDAP 1903, genom att vägra att underkasta sig majoritetsbesluten vid den andra kongressen. 1906 återförenades de två strömningarna. Till och med efter att bolsjevikerna inledde den faktiska splittringen 1912 så försökte de ta med hela delar av mensjevikerna i sitt RSDAP, under en period till och med inklusive Georgij Plechanov som öppet stödde en strategisk allians mellan arbetarna och den liberala borgarklassen.

Att avgöra vilka politiska skillnader som var tillåtna, och vilka tendenser som faktiskt kunde sam-existera i ett marxistiskt parti eller fraktion, var en svår fråga som inte kunde besvaras med några färdiga formuleringar. Dessa komplicerade problem glöms alltför ofta bort idag, och det leder till en överförenklad syn på bolsjevismens utveckling.

Många författare har hävdats att det avgörande elementet för bolsjevikernas framgång 1917 var dess ”leninistiska” organisationsstruktur, men Luxemburgs partis oförmåga att leda den polska revolutionen till seger 1918-1919 kan tyckas visa att det inte räcker med att det existerar ett avskilt revolutionärt marxistiskt parti för att arbetarklassen ska erövra makten. Luxemburgs parti saknade varken en separat struktur eller utfästelser mot den revolutionära marxismen – men det visade sig oförmöget att spela den ledande roll för massorna som bolsjevikerna spelade, trots de gynnsamma förhållanden som fanns för en socialistisk revolution i Polen efter kriget.

Monopolism och enhetsfront

Om SDKPiL:s främsta politiska nackdel efter 1914 var dess fortsatta motstånd mot ett polskt oberoende, så var dess största strategiska svaghet under de föregående åren ett övergripande motstånd mot stora enhetsfrontsorganisationer i handling med PPS. Luxemburg och SDKPiL försökte tillämpa de ”ortodoxa” tyska marxisternas modell, enligt vilken arbetarklassens enhet måste uppnås direkt genom partiet. Enligt denna åsikt skulle det bara finnas ett arbetarparti, till vilket arbetarnas samtliga massorganisationer (fackföreningar etc.) skulle knytas politiskt och organisatoriskt.

Denna linje – som jag kommer att kalla ”monopolism” – var kanske tänkbar i Tyskland, men den var problematisk på ställen som i Polen och det centrala Ryssland där det fanns flera relativt små socialistiska organisationer. Här gjorde masskampens dynamik det nödvändigt med enhet i handling mellan olika politiska strömningar och att det skulle bildas massorganisationer utanför partiet (fabriksskommittéer, fackföreningar, arbetarråd) för att samordna aktionerna och organisera bredare

¹⁴ Luxemburg, Rosa, 'Likwidacja', *Przegląd Socjaldemokratyczny*, 1908, nr 1, s 62.

skikt av arbetare som inte tillhörde något parti.

Kort sagt fanns det en stor motsättning mellan den marxistiska ”ortodoxin” och den viktigaste form för organisering av arbetarna som spred sig över det tsaristiska kejsardömet under och efter revolutionen 1905. Till en början var ”monopolismen” också stark bland bolsjevikerna, vilket ledde fram till deras ökända krav att sovjeten i St Petersburg 1905 skulle följa RSDAP:s ledning och anta dess program. Men i slutet av 1905 och särskilt senare, visade de sig till slut på ett flexibelt sätt kunna anpassa sin praktik till masskampens verkliga dynamik. Även om begreppet ”enhetsfront” inte myntades förrän efter oktoberrevolutionen, hade bolsjevikerna och många andra marxister använt denna metod under mer än ett decennium.¹⁵

Skillnaden mot Luxemburgs parti är slående. Liksom resten av tsardömet upplevde Polen spontana krav på enhet från den revolterande arbetarklassen 1905. Utöver att bilda tillfälliga enade kommittéer på många arbetsplatser, inledde Polens fyra socialistiska partier (SDKPiL, PPS, Bund och PPS-Proletariat) ofta gemensamma samordnade strejker, demonstrationer och självförsvar på stadsövergripande nivå. Men gång på gång ingrep SDKPiL:s högsta ledning för att sätta stopp för dessa enhetsfronter, och förkunnade att de programmatiska skillnaderna uteslöt samordning med PPS.¹⁶ För att bara nämna ett exempel: efter att SDKPiL i Łódź i slutet av 1905 hade nått en överenskommelse om att organisera en strejk mot regeringen tillsammans med PPS (eftersom de inte var starka nog att organisera den på egen hand), ingrep den högsta partiledningen för att upphäva överenskommelsen, vilket slutligen ledde till att ledande SDKPiL-kadrer i Łódź avgick i protest mot vad de kallade sitt partis ”byråkratisering”.¹⁷

Det är svårt att överdriva hur skadlig denna brist på aktionsenhet visade sig vara för den polska revolutionen. Ledaren för SDKPiL i Warszawa, Stanislaw Gutt, skrev 1905: ”om proletariatet idag faller i strid, genom att gå i skilda grupper istället för som en kompakt avdelning, så är det vårt fel, och vi kommer i framtiden att bli tvungna att svara inför historien.”¹⁸

Den 27 december 1905, då tsardömet var uppslukat av generalstrejker och uppror, utfärdade PPS-Proletariat ett upprop att Polen skulle följa det centrala Ryssland och upprätta arbetarråd (sovjeter), och menade att det var det enda tänkbara sättet att med framgång övervinna den ”fruktansvärda skada” som den rådande oenigheten inom den polska arbetarrörelsen hade orsakat:

Alla socialistiska partier har följande paroll inskriven på sina fanor: ”Proletärer i alla länder, förena er!” Men det är lätt att skriva denna paroll – men svårare att genomföra den I [det tsaristiska] Polen finns det så mycket som fyra olika socialistiska organisationer, och alla ropar: ”Följ oss, bara vi kan leda dig till Himmelriket” ... [men] det finns bara ett sätt att besegra regeringen, det är vår solidaritet och enhet i handling.... [För att uppnå denna enhet krävs] ett arbetardeputerades råd som ska innehålla representanter från alla fabriker, verkstäder och yrken, och representanter från alla socialistiska partier.¹⁹

15 Se till exempel Trotskijs analys av bolsjevikernas enhetsfrontstaktik under 1917 (Trotskij, *Vad härnäst? Det tyska proletariatets ödesfrågor*, på marxistarkiv.se, s 31–34).

16 Żarnowska, Anna, *Geneza Rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej, 1904–1906*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1965, s 162, 198, 243, 324.

17 Michta, Norbert, *Rozbieżności i rozłam w SDKPiL*, Warszawa: Książka i Wiedza 1987, s 142–143.

18 Citeras i Sobczak, Jan (red.), *Rewolucja 1905 roku w Królestwie Polskim (partie–masy–doświadczenia międzynarodowe): materiały sympozjum naukowego*, Warszawa: Akademia Nauk Społecznych PZPR 1988, s 64.

19 *Odezwa Komitet Centralny Pol. Par. Soc. ‘Proletaryat’, Warszawa, 27 Grudnia 1905 r.* (Dokumenty życia społecznego, Biblioteka Narodowa).

Men detta råd – som förebådade Trotskijs analys av sovjeterna som ”enhetsfrontens högsta form” – kritiserades skarpt av SDKPiL.²⁰ Det gav ut ett flygblad som förkunnade att kravet på råd i Polen ”bara kan skapa förvirring i revolutionärernas råd och skada arbetarnas sak.” Syftet med en sovjet i det centrala Ryssland, hävdade flygbladet, var inte ”att förena arbetar från olika partier”, utan istället ”knyta samman det socialdemokratiska partiet med de omedvetna, mörka, tröga massorna.” Råden kunde inte ”råda bot på gisslet” med den polska arbetarrörelsens splittring, eftersom proletariatet ”måste ha ett program och ett klassparti”, och ”utan ett program är det omöjligt att kämpa mot den tsaristiska regeringen eller kämpa mot kapitalisterna”. Därför gick det bara att uppnå enhet och seger genom att förklara för arbetarna att endast SDKPiL representerade deras ”verkliga krav och intressen”.²¹

Motsättningen mellan ”monopolism” och masskampens dynamik var mindre uppenbar vad gällde fackföreningarna. 1905 och 1906 upplevde Polen en explosiv tillväxt av fackföreningarna – mer än 20% av Polens arbetare anslöt sig under dessa år till fackföreningarna, den överlägset högsta siffran i hela tsardömet. Medan PPS stödde icke partianslutna fackföreningar som var öppna för alla arbetare oavsett partianslutning, så organiserade SDKPiL istället sina egna separata socialdemokratiska fackföreningar som tillsades att inte samarbeta med andra fackföreningar. Dessa ”partifackföreningar” var organisatoriskt knutna till SDKPiL, erkände dess politiska ledarskap och gav 10% av medlemsavgifterna till partiet. Resultatet blev förutsägbart nog negativt, inte bara för arbetarrörelsens enhet utan också för SDKPiL:s inflytande, eftersom deras fackföreningar hela tiden representerade mycket färre arbetare än de icke partianslutna fackföreningar som PPS och senare PPS-vänster förespråkade.²²

Avslutning

Rosa Luxemburgs deltagande inom den polska socialismen var djupt motsägelsefullt, och i slutändan tragiskt. Utan hennes enorma revolutionära prestige och politiska styrka är det osannolikt att det sekteristiska SDKPiL någonsin kunde ha spelat en så inflytelserik roll under den polska och europeiska historien. Luxemburgs och hennes polska partis tragedi var att deras engagemang i proletariatets frigörelse undergrävdes av sekteristiska och dogmatiska strömningar som bidrog till nederlagen för de polska arbetarnas revolutioner 1905 och 1918-1923.²³ En verklig balansräkning över Luxemburgs arv kan inte bara rikta in sig på hennes positiva påverkan i Tyskland och på andra ställen – det måste också inse hennes särskilt problematiska roll i Polen.

20 ”... precis som fackföreningen är enhetsfrontens elementära form i den ekonomiska kampen så är rådet *enhetsfrontens högsta form* under de förhållanden som råder då proletariatet går in i maktkampens period.” (Trotskij, *Vad härnäst?...*, s 38.)

21 *Odezwa Komitet Warszawski Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy*, Warszawa, 12 Lutego 1906 (Dokumenty życia społecznego, Biblioteka Narodowa). Tvärtemot vad detta flygblad påstod förenade sovjeterna i St Petersburg och på andra ställen verkligen olika socialistiska partier (RSDAP:s olika delar, socialistrevolutionärerna, icke-ryska marxister, etc.). Efter revolutionen 1917 stödde både Luxemburg och SDKPiL arbetarråden, men inte förrän 1922–1923 antog det polska kommunistpartiet teorin om och praktiken med arbetarnas enhetsfront.

22 Kochański, Aleksander och Ignacy Orzechowski, *Zarys dziejów ruchu zawodowego w Królestwie Polskim, 1905–1918*, Warszawa: Książka i Wiedza 1964.

23 Revolutionen i Polen 1918-1919 kommer att diskuteras i den sista delen av denna serie.